

bjektivno-ljudskom, naime u povijesti, u radu sa stvarima, u zadacima sada i ovdje, i konačno personalnost duhovnog, tj. nemogućnost da se duh shvati samo kao stvar (Ding), kao res cogitans, nego utemeljenje duha na racionalno nerazloživoj osobnosti' (265—266). Zaključak dakako u duhu humanističkog koncepta filozofije prikazanog i branjenog na primjeru jednog od najradikalnijih humanističkih kritičara racionalističke i ujedno jednog od najkonsekventnijih predstavnika (talijanske) humanističke tradicije.

Franjo Zenko

Renesansa — interpretacije i problemi (Il Rinascimento. Interpretazioni e problemi). Izdanje: Laterza 1979 (str. 398).*

U obilatoj literaturi o fenomenu, pojmu i definicijama renesanse u posljednjih dvadesetak, tridesetak godina, karakteristično je nekoliko linija ideja koje pokušavaju izgraditi sintezu kakvu je svojedobno postigla *Kultura Renesanse u Italiji* J. Burckhardta (Basel 1860). Diskusije, kontroverze i kritike oko sâmog pojma renesansa nadovezuju se prvenstveno na filozofijski aspekt s kojega valja promatrati ovo razdoblje, a kao izraz razrađenih temeljnih postavki pionirskih radova Cassirera, Gentilea, Vasarija i Micheleta. Od 1939. moguće je govoriti o tipovima kritika koje sve polaze od utvrđenih kategorija, ali, zahvaljujući pomnoj tekstualnoj analizi, postavljaju nova određenja, dovodeći u pitanje kako načine pristupa tako i rezultate pojedinih pojedinačnih istraživanja. Sve to ukazuje na revolucioniranje starih interpretacija i niza problema kako su se ovi decenijama množili.

* Pod nazivom *Il Rinascimento. Interpretazioni e problemi*, u izdanju Laterza 1979 (str. 398) objelodanjene su studije devet poznatih i priznatih stručnjaka, odnosno noviji rezultati njihovih istraživanja, a prigodom 70. godišnjice rođenja E. Garina. Svojim načinom izlaganja niza fundamentalnih pitanja s različitih područja renesansnog mišljenja, oni zahtijevaju pažnju kao ilustracije tipova suvremenog historiografskog mišljenja. Obuhvaćene su teme: *Povjesnici i Renesansa u zadnjih dvadesetpet godina* (Denis Hay) *Srednjovjekovni izvori Renesanse* (Walter Ullmann); *Antropološko-religiozno mišljenje Renesanse* (Charles Trinkaus); *Renesansa u povijesti filozofijskog mišljenja* (Paul Oskar Kristeller); *Političke doktrine Renesanse* (Nicola Rubinstein); *Renesansa i književna povijest* (Cecil Grayson); *Umjetnost Renesanse* (André Chastel); *Renesansa znanosti* (Marie Boas Hall); *Filozofija i znanost na talijanskim sveučilištima 16. st.* (Charles B. Schmitt).

Jedan od tih problema u pristupu fenomenu sâmog razdoblja renesanse jest problem *kronološke granice* odnosno problem *historijske periodizacije* koja nikako ne može imati optimalnu, apsolutnu i objektivnu vrijednost (Kristeller). Tradicionalne granice četiri faze povijesnoga razdoblja, antike, srednjega vijeka, renesanse i modernoga doba, te osnovne koncepcije o renesansi kao preporodu antike, većina autora smatra već danas sterilnim predrasudama, konfuznim i u pogledu kronologije kao i sklopova fenomena koji se vezuju uz to razdoblje. Tako se historijska i deskriptivna metoda pokazala nedovoljnom za pristup i sveobuhvatno poimanje pojedinih razdoblja, stilskih formacija i njihovih idejnih sklopova.¹

Jedno od slijedećih pitanja jest i to valja li renesansu promatrati kao preteču modernoga doba (Burckhardt) ili danas zatvorenu prošlost. Kušamo li pitanje razlučiti u obzoru povijesti civilizacije i izvan zapadne Europe, zastajemo pred činjenicom da renesansa (po mišljenjima većeg broja autora) zauzima relativno ograničen prostor i trajanje (otprilike je to razdoblje između 1300/50—1600). I sâm pojam varira s obzirom na kronološka, nacionalna i regionalna obilježja, a podjednako i s obzirom na gledište — političko, ekonomsko, literarno, filozofsko, filološko, pravno itd. Problematičnost povijesnih teza pridodaje se spomenutim momentima, primjerice ona Burckhardtova o renesansi kao »otkriću čovjeka i svijeta«, ili Welflinova o »klasičnoj umjetnosti«. Svjedoci smo upitnosti formulacija koje su važile prije novijih pokušaja revalorizacije pojmova i njihovih sadržaja, bilo da se radilo o povijesti evropskog mišljenja ili pak s obzirom na pojedine discipline. Valja li, pitaju neki povjesničari književnosti, umjetnosti i filozofije kao i znanstvenici, renesansu u Italiji promatrati *kao tek jednu od epizoda u kulturnom razvoju Europe* (D. Hay) ili izuzimati pojedina žarišta kulture kao model historijskoga sagledavanja i uopćavanja. Tomu se pridružuju i neke povijesno-kritičke predodžbe o faktumu preklapanja razdoblja, što uvelike pomjera tradicionalne teze i omogućuje šire i dublje analize kulturne povijesti.²

¹ Brojne diskusije o vrijednostima, značajkama i granicama vremena i povijesnih razdoblja dodiruju ovaj vid problematike. — Usp. J. A. Simonds, *Renaissance in Italy*, London 1875—1886; J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, London 1934 (v. hrv. prijevod, Zagreb 1964); Wallace K. Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought*, Boston 1948; i dalje, radove E. Panofskog, H. Barona, E. Garina i mnogih drugih.

² Usp. domaće rasprave o značenju i odnosu medijevalistike za razdoblje renesanse kao i o pomicanju njezine donje vremenske granice, što postaje i od posebna povijesno-filozofskoga interesa (K. Krsčić, Z. Posavac).

Za sveobuhvatno poimanje razdoblja renesanse i za otčitanje njezine duhovne mape od prvenstvena je značenja poimanje fenomena *humanizma* i njegova utjecaja na kulturu renesanse. Shvaćanje humanizma i tumačenje ovoga pojma isključivo kao studija antike postali su izvorom zbrke nastale zbog mišljanja prvobitnoga značenja tog pojma s njegovim kulturnim i pedagoškim programom (filološka i historijska kritika, studij gramatike i retorike, antičke povijesti) i njegove moderne polisemičke upotrebe.

Studirajući znanost srednjega vijeka, određeni autori, impresionirani ovom, kako je sami nazivaju, »renesansom 12. stoljeća«, uvelike mijenjaju zakone periodizacije, a time ne samo panoramu kulture razdoblja renesanse već i historijsku refleksiju početaka novoga doba. Humanizam tako više nije samo stanovita priprema renesanse, njena inicijalna faza. Takvo sagledavanje pridonosi pokušaju adekvatnog razumijevanja renesanse, upravo njezine vlastite intelektualne povijesti. Protorenesansu obilježava već jedan politički humanizam, i taj tip tumačenja, genetičko-evolutivan, proizišao je iz proučavanja srednjovjekovnih izvora renesanse, tekstova i dokumenata i povratno, genetičkog odnosa renesansnog mišljenja s ekleziološkim supstratom srednjega vijeka. Fundamentalne promjene u shvaćanju čovjeka i historije koje postaju uočljivim pri pažljivu studiranju biblijsko-patrističkih tekstova, pojava prvih znakova svjetovne historiografije, sve to proširuje pojam humanizma, omogućava stvaranje novih kriterija vrednovanja i ispravljanja povijesnih predrasuda, doktrinarne ograničenosti i jednostranih shvaćanja kategorije *humanitas* i njenih parova (*divinitas*, *societas humana*, *homo naturalis*, *commune bonum*), odnosa čovjeka i političke povijesti, umjetnosti, kulture i religije.³ Utjecaj humanističkog učenja već s 13. stoljećem otvara novo poglavlje u valoriziranju značenja koje ima traženi model vladavine, zakona, države i društva, ljudskog stvaranja, po uzoru na božansko, a karolinško razdoblje svojim pokušajem rekonstrukcije jednoga društva različitog od kršćanskog, baca novo svjetlo na tradicionalno usko shvaćanje određenih razdoblja, posebno srednjega vijeka, i postavlja nove parametre za razumijevanje dijalektičnosti njegove misli.⁴ Pojam *homo naturalis* postaje predmetom nove discipline, a to je *scientia politica*. Znanje po-

³ O fenomenu političkog humanizma, v.: *Humanistisch-Philosophische Schriften*, Leipzig-Berlin 1928; E. Kessler, *Das Problem des frühen Humanismus*, München 1968; W. Ullmann, *The Carolingian Renaissance*, London 1969; isti, *Medieval Foundations of Renaissance Humanism*, London 1977.

⁴ Element dijalektičnosti srednjovjekovne misaonosti te važnost teo-humane relacije za filozofiju protorenesanse, v.: M. Brida, *Dijalektička misao rane Renesanse*, p. o. Zadar 1976.

staje od opće koristi za život građana i traži svoj paralelizam u sudbini književnosti, umjetnosti i znanosti.

I mnoštvo drugih grupa problema humanizma privlači pažnju današnjih historiografa i povjesničara kulture, kao primjerice, unutarne kontradikcije u mišljenju 15. st., značenje autoriteta, revolucionarnog naturalizma Aristotela i Platonovih utopijskih ideja kojima se nadahnjuju predstavnici renesanse u Engleskoj, T. Morus, Fr. Bacon, J. Harrington. Napokon, prilikom donošenja nekih zaključaka o humanizmu i njegovu utjecaju na sve slojeve kulture renesanse, valja imati na umu da humanizam »ne predstavlja cjelinu znanja ili mišljenja renesanse, nego samo parcijalno područje« (primjerice, s druge strane, Ficino, Pico, Pomponazzi i Petrić nisu bili »humanisti« u doslovnom smislu toga pojma, ali se kod njih vidi očit element humanizma; P. O. Kristeller). Na isti način postaje bespredmetno i paradoksalno radikalno suprotstavljanje humanizma i renesanse (C. Grayson). Također, određene prispodobe protorenesanse s aristotelizmom i srednjovjekovlja s Platonom ne mogu se apsolutno i doslovce prihvatiti, imajući na umu da oba autoriteta ulaze u jedan krug ideja i da ih prihvaćaju centri, akademije, kulture i pojedinci, bez obzira na vrijeme i podjele koji su umjetno stvoreni. Moguće je postaviti pitanje jesu li obnove, bilo platonizma ili aristotelizma pod ma kojim vidom historijske potrebe bile uvjetovane činjeničnom situacijom, ili je to bio obrnut odnos, ili pak toga odnosa uopće nije ni bilo. Mnogo je hipoteza i parcijalnih obradbi, a malo sustavnih prikaza npr. o problemu i kontinuitetu aristotelizma (koji traje do u 16. st.) i njemu protivničkih filozofija, a posebno značajan problem jest shvaćanje renesansne filozofije prirode, odnosno fenomena znanstvene revolucije.

Sva ta pitanja i konfrontiranje gledišta potvrđuju da pojam renesanse predstavlja »povijesno životni i trajan pojam« (E. Garin), vrlo složen i raznolik u svojoj biti i da još uvijek nije iscrpljeno njegovo značenje, kako smatraju neki suvremeni historiografi, njen cjelokupni intelektualni i društveni okvir. Primjerice, spomenuti odnos znanosti i društva (počevši od 1930) autori promatraju isključivo kao razvoj tehnologije, a drugi smatraju da je upravo to »jedan oblik 'stran' krajnje iskrenoje znanosti, koji proizlazi iz ekonomske povijesti, marksistički orijentirane« (M. Boas Hall). Pripadnik takve jedne koncepcije je npr. A. Weber koji kapitalizam spaja s protestantskom etikom.⁵ Od pedesetih godina, pod utjecajem A. Koyréa, interes

⁵ »Povjesnici i sociolozi su, eklektički, »znanost« pokušali nadomjestiti »kapitalizmom« i procvat znanosti 17. st. povezati s ratom, kapitalizmom, religijom ili čak ugljenom i željezom«, piše u svojoj studiji *Renesansa znanosti* M. Boas Hall.

i metode istraživanja pomiču se kao »unutarnjoj« povijesti znanosti. I tu iskrsavaju teškoće, pa postoji opasnost da se društveno-ekonomske studije znanosti 16. st. pretvore u čistu kronologiju, nabranje činjenica i slobodnu refleksiju, uz nedostatak temeljnjih analiza i sinteza prikupljenog materijala. S druge strane pak povjesnici, teoretici komunikacije, filozofi i stručnjaci za pojedina područja aktualiziraju mnoge probleme koji su bili predmetom polemika humanista renesanse (predlažući nove »dijalektike«, metode i instrumente znanja koje samom činjenicom da se ono neprestano mijenja i usavršava uključuje faktor prakse i upućuje na funkciju kulture i novo određenje intelektualca), a pridonose razvoju ideja i filozofijskih kriterija, uključujući se na taj način u zajedničku kulturno-historijsku svijest civilizacije Zapada.⁶ Primjeren je stoga govor mnogih znanstvenika o izravnu utjecaju mišljenja renesanse kao intelektualnoga humusa na razvoj metafizike, epistemologije, kulturne antropologije i moderne filozofije znanosti. Iz različitih spekulativnih tradicija koje sabire i transformira, mišljenje renesanse zaokuplja, otvarajući prostrana područja istraživanju. Jednom je to antropološko-religiozna tematika (fenomen magije, okultizma, astrološko-alegorijskoga tumačenja, religiozne, odnosno znanstvene astrologije, hermetizma), koja svoje izvorište ima u egipatskoj, kaldejskoj i arapskoj srednjovjekovnoj tradiciji i koja je kao mjesto susreta imala izbor između racionalne sistematizacije grčke znanosti i mitova, logike i magije, matematike i mitologije, koja je izazivala žive polemike filozofa, teologa i znanstvenika.⁷ Potom je to retoričko-lingvistička problematika sa svojim mitom riječi i njegovom instrumentalističkom funkcijom, shvaćanjem umjetnosti i raspravama 15. i 16. st. oko mnogih odnosa (priroda-umjetnost, tradicija-sloboda, problematika oponašanja), naime sferom interpretacije umjetnosti i komentara i egzegeze umjetničkih djela u brojnim traktatima (posebice shvaćanjem ljepote kao univerzalnog, aktivnog principa). Preostaju još mnogi problemi koji svojom otvorenošću pokreću pera teoretika, kao primjerice društveno-ekonomski aspekt znanosti 16. stoljeća, problematika aristotelizma i plato-

⁶ V. Predgovor opsežna djela C. Vasolija, *La dialettica e la retorica dell'Umanesimo*, izd. Feltrinelli, Milano 1968.

⁷ Za povijest astrologije v.: W. Gundel, *Astrologumena. Die astrologische Literatur in der Antike und ihre Geschichte*, Wiesbaden 1966; kapitalno djelo F. Cumonta, *Catalogus codicum astrologorum Graecorum*, 1898; radovi E. Cassirera, *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*, 1927; radove A. Warburga, A. J. Festugièra, B. Kieszowskog, D. P. Walkera, R. Klubanskog, E. Panofskog, E. Garina (posebno njegovu posljednju objavljenu knjigu *Lo zodiaco della vita. La polemica sull'astrologia dal trecento al Cinquecento*, Bari 1976) i dr.

nizma u okviru istraživanja povijesti univerziteta, pitanje institucionaliziranja ovih orijentacija i naučanja, sa svim razlikama i diferencijacijama u pojedinim predstavnicima tih filozofija.

Ova panorama rezultata novijih istraživanja ne iscrpljuje naum istraživača poviješću im namijenjen, već pokreće određene skupove vrlo složenih pitanja. Diskusije renesanse upravo svojom metodom ili metodama, upitnošću temelja i prosudbom kao i preoblikovanjem mišljenja tradicije, na različitim područjima, stupnjevima istraživanja i različitim dosegom, predstavljaju izazov modernom mišljenju, doprinos novome znanju značnosti te otvaraju nove putove historijskej kritičkoj refleksiji.

Razmišljanja povijesnoga kontinuiteta, smisla i značenja jednoga razdoblja koje ono za nas danas ima, sa svim značenjima tradicije, njegovo mjesto u kulturnoj historiji koje se sveudilj izvova traži, prisutni su u ovome zborniku. Svojim pristupom, metodološkim aparatom, bogatstvom konfrontiranih stavova, predstavlja on pregled mišljenja o spomenutom razdoblju, izložak mogućnosti interpretacija nekoliko značajnih dometa suvremenoga historiografskog mišljenja. Sve pomnije istraživanja tekstova, nepoznatih rukopisa i prikupljanje arhivske građe po institutima (primjerice radovi varburškog instituta i drugih), omogućuju, unatoč svim teškoćama suvremenog evropskog obrazovanja (općenito sve slabije bavljenje klasičnim jezicima po univerzitetima i školama), nova vrednovanja i razumijevanja pojedinih ključnih pitanja misli razdoblja humanizma i renesanse. Posebno je posljednjih godina značajan utjecaj netalijanskih autora u istraživanju i tumačenju tih problema.⁸ Jednako valja istaći pokušaje i dostignuća učinjena tokom posljednjih dvadesetak godina u naučnom sistematiziranju arhivske građe, bibliotečnog fundusa i prikupljanju javne i privatne dokumentacije, kao i množine studija, monografija i skupnih radova o spomenutim historijskim razdobljima i njihovoj umjetnosti, književnosti, društveno-ekonomskim i političkim problemima. Tomu se pridružuju opći katalozi, indeksi knjiga i rukopisa i opće i specijalne bibliografije što ih priređuju veliki svjetski muzeji i institucije.

Sliku spomenutih bavljenja i rezultata proučavanja, različitih razina pristupa i dosega pojedinih znanstvenih priloga, predočuje nam i ovaj zbornik radova, posljednji u nizu historijskih istraživanja.

Ljerka Šifler-Premec

⁸ V. radove američkih autora G. A. Bruckera, M. B. Beckera, L. Martinezesa, te posebno sustavno obrađenu bibliotečnu i arhivsku građu P. O. Kristellera u njegovu djelu *Iter Italicum* (sv. I. 1963, sv. II. 1967, sv. III u pripremi).